

Einkavæðing er sala opinberra aðila (ríkis og sveitarfélaga) á fyrirtækjum sínum eða stofnunum í hendur einkaaðila. Pólitísk umræða um einkavæðingu hér á landi hefur oftar en ekki einkennst af tilfinningahita og pólitískri hugmyndafræði. Andstæðingar einkavæðingar finna henni flest til foráttu en stuðningsmenn einkavæðingar sjá hana sem langþráða leið út úr óhagkvæmum ríkisrekstri. Hér verður reynt að draga fram helstu rök andstæðinga og stuðningsmanna einkavæðingar, bæði efnahagsleg og pólitísk.

Helstu rök stuðningsmanna einkavæðingar eru eftirfarandi:

Rök með einkavæðingu

1. Bættur rekstur

Einkarekin fyrirtæki eru betur rekin en opinber fyrirtæki. Hagnaðurinn af bættum rekstri einkafyrirtækja kemur eigendunum sjálfum til góða. Það er því innbyggð hvatning til eigenda einkafyrirtækja að þeir nýti sér framleiðsluþættina á sem hagkvæm-astan hátt. Því meira sem þeir leggja á sig við að hagræða í rekstrinum því meira hagnast þeir sjálfir. Hvatning af þessu tagi er ekki fyrir hendi þegar menn vinna hjá opinberum aðilum á föstum launum sem tengjast hvorki afköstum né hagkvæmni í rekstri.

2. Aukin samkeppni

Einkavæðing stuðlar að samkeppni og samkeppnin tryggir hagkvæmari rekstur. Einkafyrirtæki, sem rekin eru með hámarksgróða að leiðarljósi, eiga sífellt í harðvitugri samkeppni við önnur fyrirtæki um hylli neytenda. Samkeppnin leiðir til lægra vöruverðs og bættra lífskjara.

3. Valddreifing

Samþjöppun valds í höndum opinberra aðila er óþolandi í lýð-

ræðisríki. Þegar miklar eignir safnast á hendur opinberra aðila aukast völd þeirra. Einkavæðing dreifir efnahagslegum völdum frá ríki og sveitarfélögum til fjölmargra eigenda hlutabréfa í einkavæddum fyrirtækjum.

4. Auknar tekjur opinberra aðila

Einkavæðingin skilar miklum tekjum í vasa opinberra aðila. Þegar verðmætar eignir ríkis og sveitarfélaga eru seldar koma inn miklir peningar sem opinberir aðilar geta notað bæði til að greiða skuldir eða dreifa til almennings, annaðhvort í formi lægri skatta eða sem aukinni opinberri þjónustu sem þegnarnir geta nú fengið án skattahlækkana.

5. Frumkvæði og nýsköpun leysist úr læðingi

Þegar opinber fyrirtæki og stofnanir eru fluttar til einkaaðila eykst oft sveigjanleiki í rekstri þeirra. Möguleikar til að hrinda í framkvæmd nýjum hugmyndum og breytingum geta orðið til þess að fyrirtækin blómstri.

Opinberar stofnanir hafa tilhneigingu til að staðna og vinna gegn breytingum. Stundum er eins og dauð hönd opinbers rekstrar kæfi allt frumkvæði og sköpunarkraft í fæðingu.

Rök á móti einkavæðingu

Helstu rök andstæðinga einkavæðingar eru eftirfarandi:

1. Samþjöppun valds

Samþjöppun valds í höndum einkaaðila er óþolandi í lýðræðisríki. Þegar opinber stórfyrirtæki eru færð frá opinberum aðilum til einkaaðila eru það yfirleitt fáir efnadir einstaklingar, fjölþjóðafyrirtæki, tryggingafélög, lífeyrissjóðir, bankar og önnur fjármálaafyrirtæki sem eignast meirihlutann. Valldreifingin er því stundum litil sem engin. Hærra verð fæst fyrir fyrirtækin ef þau eru seld fáum stórum aðilum því að þá eru fyrirtækin þeim verðmætari eign. Ef eignarhaldið er á fárra höndum fylgir því oft mikið vald.

2. Markmiðið með opinberum rekstri er sjaldnast hámarksgróði

Einkavæðing hentar ekki vel stofnunum þar sem markmið framleiðslunnar eru önnur en hámarksgróði. Skólar, sjúkrahús, heilsugæslustöðvar, orkuveitur, pósthjónusta, símakerfi, sam-

göngukerfi, strætisvagnar og fjölmiðlar í opinberri eign hafa önnur markmið en sams konar stofnanir og fyrirtæki í einka- eign. Einkaskóli stefnir að því að vera afburðaskóli til þess að þangað leiti allir þeir sem vilja njóta bestu menntunar og geta greitt fyrir hana. Skólar í eigu ríkis eða sveitarfélaga sem greiddir eru af almannahé eiga ekki aðeins að tryggja gæði náms, heldur einnig að sjá öllum fyrir góðri menntun. Hér þarf því að hugsa um annað og meira en að tryggja gæði og láta enda ná saman í rekstrinum. Einkaskólinn setur á skólagjöld sem tryggt geta afburðaðþjónustu við nemendur. Ríkisskólarnir mega ekki innheimta há skólagjöld því að þau skerða aðgang þeirra tekju- lægstu að framhaldsskóla og háskólanámi sem er í andstöðu við markmiðið um jafnrétti til náms sem ríkisskólunum ber að uppfylla.

3. Eignir eru færðar einkaaðilum á silfurfati

Þegar opinberar eignir eru seldar getur verið erfitt að finna rétt verð fyrir þær. Það er yfirleitt enginn markaður til fyrir slík fyrirtæki. Þau eru auk þess oft einokunarfyrirtæki og því er erfitt að ákveða hvert raunverulegt markaðsverð þeirra er. Að mati andstæðinga einkavæðingar eru eignir opinberra aðila af þessum sökum oft færðar einkaaðilum á silfurfati.

4. Eðlislæg einokun

Einkavæðing tryggir ekki samkeppni. Mörg opinber fyrirtæki eru í eðli sínu einokunarfyrirtæki. Þó að slík fyrirtæki flytjist í hendur einkaaðila breytast markaðsaðstæður ekki. Einokunarfyrirtæki geta sett sitt verð sjálf á markaði og búa ekki við neina samkeppni. Framleiðslan er því minni og verðið hærra í slíkum fyrirtækjum en í fyrirtækjum sem framleiða á samkeppnis- markaði.

Eðlislæg einokun stafar stundum af því að markaðurinn er litill og stærðarhagkvæmni mikil. Tvö eða fleiri fyrirtæki í greininni framleiddu því öll á miklu hærra verði en eitt gæti gert ef það framleiddi fyrir allan markaðinn. Það er ekki þar með sagt að verð til neytenda í einokunarfyrirtækinu yrði lægra þótt kostnaðurinn væri lægri í einu fyrirtæki en í fleirum. Stundum er eitt fyrirtæki skynsamlegt vegna þess að fleiri leiða til sóunar. Tvö dreifikerfi rafmagns, vatns, hitaveitu og pósts á sama svæði eru

óhagkvæmari en eitt. Það er líka soun á landi að leggja tvenna járnbrautarteina eða tvo samsíða vegi milli tveggja staða. Eðlislæg einokunarfyrirtæki eru betur komin í höndum opinberra aðila en einkaaðila sem hafa hámarksgróða að meginmarkmiði í framleiðslunni.

5. Verðsamkeppni er sjaldgæf

Einkavæðing tryggir því miður ekki hagkvæman rekstur. Fyrirtæki keppa í raun sjaldnast í verði nema til komi fullkomnar eða ófullkomnar samkeppnisáðstæður en þær eru ekki algengar. Einkafyrirtæki keppa oftast sín á milli með auglýsingum, þjónustu eða með fjölda vörutegunda. Einokun og fákeppni eru algengar markaðsaðstæður. Einkavæðing fyrirtækja við slíkar aðstæður leiðir því miður ekki alltaf til lægra vöruverðs og bættra lífskjara neytenda.

Hvernig getum við metið þessi andstæðu rök með og á móti einkavæðingu? Forsenda styrkrar atvinnustarfsemi hér á landi sem annars staðar er án efa sá trausti rammi sem opinberir aðilar, bæði ríki og sveitarfélög, hafa skapað atvinnustarfseminni á undanförunum áratugum. Hvaða áhrif hefur það fyrir atvinnulífið þegar samgöngukerfið, pósthjónustan, símakerfið og orku-dreifingin í landinu eru öll komin í hendur einkaaðila þar sem markmið framleiðslunnar er hámarksgróði en ekki að byggja upp kerfi sem nær til allra þegna þjóðfélagsins, jafnt fyrirtækja sem einstaklinga, hvar sem er á landinu. Aðeins framtíðin getur svarað þessari spurningu.

Tilgangurinn með efnahaglífinu er að bæta lífskjör fólksins í landinu. Það er ómögulegt að mæla hugsanlega galla einkavæðingar og bera þá saman við hugsanlega kosti hennar nema spyrja sig þeirrar spurningar hvort einkavæðingin bæti lífskjör fólksins í landinu með lægra vöruverði, aukinni fjölbreytni og bættri þjónustu.

Ef einkavæðingin skilar neytandanum lægra verði á markaði eða bættri þjónustu á hún fullan rétt á sér. Ef einkavæðingin skilar á hinn bóginn hærra verði til neytenda eða verri þjónustu þá er hún ekki réttlætanager. Hvort verður upp á teningnum fer eflaust oftast eftir því hvernig opinberir aðilar hafa staðið sig í rekstri fyrirtækja og stofnana og ekki síður eftir því hvernig

nýir eigendur haga sínum rekstri. Við höfum mörg dæmi um einkavæðingu hér á landi sem hefur tekist vel. Þar má nefna Bæjarútgerð Reykjavíkur sem hafði um árábil verið rekin með tapi en var seld einkaaðilum sem sameinuðust Ísbirninum og stofnuðu einkafyrirtækið Granda hf.

Bífreiðaskoðun Íslands var seld Bílgreinasambandinu. Verðið fyrir þessa þjónustu hækkaði mikið en þjónustan stórbatnaði. Bankarnir hafa verið einkavæddir og eru nú allt önnur fyrirtæki en áður. Rannsaka þarf verð og þjónustu bankanna og bera saman við það sem áður var. Bankaþjónusta er nú fjölbreyttari, hagnaðurinn meiri, skatttekjur ríkisins hærra og kostnaður neytenda meiri, enda þjónustan allt önnur en áður.

Verkefni

- 1 Hvað er einkavæðing? Teldu upp helstu kosti og galla einkavæðingar að mati stuðningsmanna og andstæðinga hennar.
- 2 Einkavæðing er umdeild í samfélaginu — hvers vegna?
- 3 Hvaða ályktanir getur þú dregið af þessum deilum um eðli einkavæðingar?